

Паєло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: pablokk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>

Соціально-політичний портрет «указника» 1948 року (за матеріалами довідок-характеристик)

Анотація. Метою статті є аналіз змісту довідок-характеристик, виданих сільськими радами та правліннями колгоспів Вінниччини на осіб, що підлягали виселенню у віддалені регіони СРСР, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» від 21 лютого 1948 року. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (абстрагування, аналізу і синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-критичного, історико-системного, конкретно-проблемного, кількісного) методів з принципами історизму, системності та науковості. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що автором на основі недосліджених архівних джерел зроблений аналіз документів, що стали основою рішень про відправку жителів села на 8-річні спецпоселення. **Висновки.** Матеріали довідок-характеристик підтверджують практику перманентних примусових методів режиму щодо сільського населення, яке не бажало працювати в колективних господарствах передусім з причини відсутності зацікавленості у результатах праці, зважаючи на мінімальну винагороду або ж повен її брак.

Ключові слова: довідка-характеристика, спецпоселенець, трудовдень, окупація, державні поставки, трудова дисципліна, спекуляція, крадіжки.

Постановка проблеми. Вивчення та аналіз нових документів, що стосуються каральної політики сталінського режиму у 1940-х рр., дають можливість більш повно реконструювати її здійснення та наслідки для українського суспільства. Подальшого вивчення потребують питання визначення кандидатур на виселення у віддалені регіони СРСР відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року. Значний фактичний матеріал для дослідження надають довідки-характеристики.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Зазначений аспект проблеми залишається на сьогодні недостатньо вивченим як на регіональному, так і на всеукраїнському рівнях. З досліджень, які стосуються зазначеної нами теми, слід назвати статтю Т. В. Вронської, в якій авторка аналізує Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» у контексті інших рішень сталінського режиму того часу [Вронська, 2011]. У статтях Л. Мініскевича і Р. Подкура [Мініскевич, 2012; Мініскевич, Подкур, 2012] міститься аналіз змісту громадських вироків щодо кандидатів на виселення у віддалені регіони СРСР. Окремі матеріали з довідок-характеристик проаналізовано у статтях П. Кравченка [Кравченко, 2014; 2020], в яких автором використані раніше невідомі архівні джерела. Проте власне довідки-характеристики ще не стали предметом окремого дослідження.

Мета статті – на основі нових архівних матеріалів проаналізувати довідки-характеристики, видані на потенційних спецпоселенців, з метою реконструкції соціально-політичної ситуації та економічного становища подільського села у післявоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. 21 лютого 1948 р. прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». З'явився, тому що на документі стояв гриф «не підлягає публікації» [ДАВіО. Ф. П-136, Оп.13. Спр.152. Арк.1–3].

Нічого надзвичайного у тексті документа не було. Він – логічне продовження політики комуністичної партії щодо селянства у попередні роки, мав вирішити важливі проблеми колективних господарств, що виникли одночасно з їхнім створенням.

Відомо, що унаслідок сталінської «революції згори» наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., коли на селі була ліквідована приватна власність, часто разом із власниками, головною формою господарювання стали колективні господарства. Вони мали вирішити

комплекс проблем, причинами існування яких, за переконанням більшовицького режиму, була приватна власність.

З насадженням колгоспного ладу на селі режим несподівано зіткнувся з небажаними для нього явищами, які ставили експерименти більшовиків у сільському господарстві під загрозу провалу. Зміст головної проблеми полягав у тому, що селяни-колгоспники відмовлялися працювати у колективних господарствах. Навіть коли вони і виходили на роботу, то продуктивність їхньої праці бажала кращого.

На початковому етапі існування колективних господарств сталінський режим тимчасово вирішив проблему шляхом організації Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. Селяни, які не були вбиті голодом, змушені підкоритися і працювати у колгоспах за мізерну плату чи навіть за її відсутності. Проблема залишалась: колгоспники в умовах, коли не було мотивації, зацікавленості у результатах роботи в колективних господарствах, усіма способами намагалися працювати більше на своїх присадибних ділянках чи займатися іншими видами діяльності. Відповідно менше – у колгоспі.

Вихід із ситуації, що склалась, сталінський режим бачив у застосуванні по відношенню до колгоспників примусових заходів, які б, з одного боку, не давали можливості селянам залишати колгоспи і село, а з іншого – створили б умови, в яких колгоспник не мав іншого шляху для фізичного виживання, як лише через працю в колективному господарстві.

На ситуацію в українському колгоспному селі суттєво вплинула Друга світова війна та німецько-румунська окупація, що прийшла на зміну советській. Нові окупанти, переслідуючи свої цілі, значною мірою полегшили селянам умови життя, частково дозволивши приватновласницькі ринкові відносини, що означало для них повернення до звичного способу життя.

Зі звільненням території України від німецько-румунських окупантів і поверненням советського окупаційного режиму, повернулися і старі колгоспні порядки, які були сприйняті селянами переважно негативно, а то і вороже. Усе пізнається у порівнянні... Тим більше, що в післявоєнні роки режим посилив на село податковий тиск, як фінансовий, так і продовольчий. У 1946–1947 рр. Україну спіткав черговий штучно створений голод. Режим не змінив своєї природи: всі проблеми він намагався вирішити за рахунок села.

Однією з головних проблем у повоєнних колгоспах України була нестача робочих рук унаслідок декількох причин: низька продуктивність праці у сільському господарстві в умовах відсутності потрібної техніки, людські втрати у Другій світовій війні. Та була ще одна, головна причина: небажання українських селян працювати у колгоспах, в яких зростав опір відновленню кріпосницьких, за своєю змістом, порядків.

Влада опинилась у непростій ситуації. З одного боку, застосування масових репресивних заходів щодо сільського населення могло позбавити колгоспи робочих рук, які були у більшості своїй жіночими. З цієї ж причини, на наш погляд, режимові було не вигідно організувати голодомор на кшталт 1932–1933 рр. Необхідно також придумати спосіб, як змусити працювати селян задарма, не застосовуючи масштабних репресій.

За таких обставин своєчасною і прийнятною для сталінського керівництва виявилась пропозиція М. Хрущова, який у грудні 1947 р. став першим секретарем ЦК КП(б)У. Керівник компартії України запропонував Й. Сталіну звернутися до досвіду царської Росії [Місінкевич, Подкур, 2012 : 13–15].

Звернення до звичаєвого права Російської імперії не було чимось незвичайним. Відомо, що з другої половини 1930-х рр. Й. Сталін, розбудовуючи советську імперію, все частіше почав звертатися до традицій і практики царизму, зробивши СРСР, по суті, його правонаступником. Та коли раніше мова йшла про консолідацію народів нової імперії навколо Москви на основі концепції «братніх народів» і «старшого російського брата», з використанням принципів пролетарського інтернаціоналізму, то тепер черга прийшла і до інших, менш привабливих складових «старого світу», які стали потрібними комуністичному режимові для виховання «соціалістичної свідомості» колгоспників.

Зауважимо, що під виселення підпадали не лише колгоспники, які не виробили мінімуму трудоднів, але й інші категорії населення: злодії, п'яниці, повії та інші асоціальні елементи, які чомусь не зникали у соціалістичному суспільстві, та основний удар був направлений проти сільських трударів, яких необхідно було змусити працювати у колективних господарствах.

Кандидати на виселення визначалися за спеціальною процедурою, при вирішальній ролі партійного комітету, який і затверджував остаточні списки. Потім відбувалися колгоспні збори, які шляхом голосування переважно підтверджували рішення парткому колгоспу.

Для визначення кандидатів на виселення необхідно було мати якісь письмові підтвердження того, що той чи інший колгоспник заслуговує на поселення у віддалених регіонах СРСР. Одним із важливих для проведення цієї процедури документів була довідка-характеристика, що видавалась сільською радою чи правлінням колгоспу на того чи іншого

кандидата і мала чітке спрямування: довести, що покарання виселенням має «законні» підстави і відповідає вимогам, які викладені у відповідних постановках Верховної Ради СРСР.

Слід зазначити, що кожна така характеристика видавалась після того, як партійний комітет того чи іншого колгоспу, а потім сільська рада, приймали рішення про виселення тієї чи іншої людини. Отже, це мало бути ще одне підтвердження необхідності позбавитися певної особи шляхом її переселення. Це та відкрите голосування на загальних зборах мало бути підставою для таких дій. Суд і прокуратура брали участь у цих діях лише в окремих випадках: затримання та охорона кандидатів на виселення, відправка їх на нові місця проживання [Кравченко, П. 2020 : 44].

Зміст цих документів розкриває сутність епохи тоталітаризму, відношення сталінізму до людини як особистості, з її правами та обов'язками перед державою і суспільством. Водночас вони засвідчують відношення жителів села до режиму.

Майже кожна довідка-характеристика розпочиналася інформацією про соціальне походження особи. З погляду комуністичної влади «спадковість» відіграла мало не вирішальну роль у поведінці людини, і це часто мало вирішальне значення при винесенні рішення про виселення. Наприклад, у довідці-характеристиці, виданій Літинською сільськогосподарською артілью на колгоспницю Конєву-Грабовську Р., говорилось про те, що походить вона з селянської сім'ї, але батько торгував кінями і був висланий органами МВС у 1936 р. [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.989. Арк.1]. Звичайно, такі факти – не на користь кандидати на виселення. Та ще складнішим було становище в осіб, коли вони або їхні батьки чи родичі були «куркульського походження».

У багатьох довідках-характеристиках присутня інформація про життя та діяльність спецпоселенців у роки німецько-румунської окупації. У всіх випадках «злочинці» мали гріхи перед радянським режимом. Наведемо приклади.

Іван Р. у 1941 р. був призваний до Червоної Армії, але «дизертирував і, проживаючи вдома, займався спекуляцією [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.991. Арк.8]. Відомо, що під час панічного відступу радянських збройних сил у 1941 р. багато червоноармійців не мали іншого виходу, як піти додому. Цей факт влада при потребі використовувала як обтяжливий фактор.

Наведемо ще декілька фактів з біографій майбутніх спецпоселенців: «В період окупації проживав на окупованій території німецько-румунськими загарбниками в селі Юрковка, мав зв'язок з окупантами, видавав німцям радянських людей, мати [...] зустрічала німців хлібом і сіллю...» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.994. Арк. 4]. До цих гріхів перед режимом наступна характеристика додала, що дядько цього кандидата на виселення був засуджений у 1944 р. як німецький перекладач і начальник [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.994. Арк.66]. А Джога В. у період окупації «мав тісний зв'язок з німцями і військами «СС» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1042. Арк.12]. В уже згадуваній Грабовської-Конєвої Р. чоловік був поліцаєм [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.989. Арк.1].

Жителька с. Степашки Гайсинського району Явдоха М. під час німецької окупації «вела підозрітельний образ жізни». Важко сказати, що це означало, та ця фраза, очевидно, мала на меті викликати недовіру до цієї людини, хоча наступне речення характеристики має такий зміст: «Про те, що вона мала близьку связь з німцями, нами не встановлено» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1035. Арк.29]. В одній з характеристик говорилось про те, що брат кандидата на виселення був засуджений як голова селянської громади під час німецько-румунської окупації. Це стало однією з підстав для виселення [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.241].

Основною й обов'язковою складовою довідки-характеристики на спецпоселенця були відомості про його післявоєнні життя і діяльність: наскільки вона відповідала «соціалістичним» критеріям. Усі кандидати на виселення у віддалені регіони СРСР з погляду режиму були, по суті, антирадянськими елементами і підлягали покаранню. Найхарактерніші приклади: «...він у 1946 р. не заробив жодного трудовдя, у 1947 р. – виробив 67 трудовнів, у 1948 р. Знову жодного дня не працював у колгоспі. І взагалі, «до роботи ставиться вороже, не виконує рішень правління колгоспу» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.991. Арк.8, 10]. Інший колгоспник за 1947 р. виробив 66 трудовнів, а в 1948 р., до висилки, жодного, «незважаючи на попередження з боку колгоспу про вихід на роботу [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.994. Арк.4].

Здебільшого кандидати на виселення в колгоспі не працювали, або ж працювали мало (виробили невелику кількість трудовнів), а жили за рахунок спекуляції. Типові фрази: «жив за рахунок систематичної спекуляції, роз'їжджаючи по промислових містах» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.991. Арк.8]; «займався крадіжками і спекуляцією, їздив у Західну Україну без нашого на це дозволу» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1024. Арк.19]; «систематично їздить у різні місця, займається спекуляцією продуктами

харчування, промтоварами та іншими предметами широкого вжитку...» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1029. Арк.7]; «займається хуліганством, крадіжками і систематичною спекуляцією, їздить по містах. У квітні місяці 1947 року в місті Ленінграді був затриманий як спекулянт з мануфактурою в кількості 70 метрів» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1042. Арк.12].

Крім невироблених трудовнів, спецпоселенці мали ще один, не менш важкий гріх перед сталінським режимом: він полягав у несплаті грошових податків і невиконанні обов'язкових продовольчих державних поставок.

Господарство Івана Р., наприклад, мало перед державою заборгованість: за 1947 р. м'ясопоставки – 18 кг, за 1948 р. – 12 кг; яєць за 1945–1948 рр. – 475 штук; картоплі за 1947 р. – 11 кг. По малосімейному і холостяцькому податку господар заборгував за 1948 р. 100 рублів. Яка причина такого явища? Відповідь у документі така: «господарство зловмисно відносилось до виконання державних завдань» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.991. Арк.9].

Житель с. Бабчинець Чернівецького району Петро М. теж злісно ухилився від сплати обов'язкових натуральних податків державі, мав борги перед нею за 1948 р.: по м'ясу – 20 кг, молока – 86 літрів, яєць – 301 шт., грошового податку не сплатив 100 крб, малосімейного – 158 крб за 1948 р. і 100 крб за 1949 р. [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.155]. У Кусняка Ф., жителя с. Біляни Чернівецького району, на червень 1948 р. заборгованість склала: по молоку – 305 літрів, яєць – 77 штук, картоплі – 124 кг, зернових – 24 кг [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.241]. Анна Г., жителька Чернівецького району, у 1946 р. у колгоспі не працювала, у 1947 р. виробила 64 трудовні, у 1947 – 61, у 1948 – 64 [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.264].

У всіх довідках-характеристиках робляться висновки про злочинність, аморальність кандидатів на виселення і неможливість їхнього дальшого проживання у своїх населених пунктах: «Ведучи паразитичний спосіб життя, Рожко І. К. зі своєю сім'єю підривав трудову дисципліну в колгоспі» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.991. Арк.28]; «до колективного господарства відносився вороже, розкрадав колективну власність. В колективному господарстві як він так і його сім'я працювали недобросовісно... Займався паразитичним способом життя, спекуляцією. Агітував проти колгоспного ладу, розкладав трудову дисципліну в колгоспі. Авторитетом серед колгоспників не користувався» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1041. Арк.3]. На наш погляд, два останні речення суперечать одне одному: якщо кандидат на виселення «розкладав дисципліну», то, очевидно, все ж таки він користувався авторитетом. Адже як він міг впливати на дисципліну колгоспників?

Загалом кожна довідка-характеристика має завершений характер, тому для розкриття причин примусового виселення подільських селян у віддалені регіони СРСР наведемо приклади цих документів у їхньому повному вигляді, за винятком окремих несуттєвих, на нашу думку, частин.

В особовій справі Вертепного В. знаходяться декілька документів, які містять його біографічні відомості та інформацію про трудову діяльність. До 1941 р. він працював охоронником у заготзерні, напередодні німецько-радянської війни, потім вступив до колгоспу імені Леніна, з її початком знову почав охороняти зерносховище. Такий факт у його біографії, як і в багатьох громадян, які перебували на окупованій території, викликав підозру і недовіру вже з причини його наявності, хоча у 1944 р. його мобілізували до Червоної Армії, в якій він служив до 1946 р. Після демобілізації Вертепний В. повернувся у рідне село Пеньківку, але ніде не працював, «займався спекуляцією, вів паразитичний спосіб життя. Був злісним неплатильником усіх видів поставок. У 1947 р. частково працював у колгоспі, не виконував вказівок бригадира. У 1948 р. не має жодного трудовдня». Довідку видано на початку квітня 1948 р. [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.8].

Дружина та син Вертепного В. працювали в колгоспі. До них керівництво, судячи з іншої довідки, претензій не мало [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.9].

У ще одній довідці, виданій теж у 1948 р., вказано, що Вертепний В. виробив у 1947 р. 127 трудовнів, а за 1948-й – 11.75 [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.10].

23 квітня 1948 р. під грифом «Цілком таємно» на Вертепного В. видано характеристику, підписану начальником Шаргородського райвідділу МДБ. У ній містилися нові відомості, зокрема про те, що Вертепний В. «у період німецько-румунської окупації Шаргородського району служив у сільській поліції в якості поліцейського. Будучи поліцаєм, був активним посібником окупантів, допомагав окупантам грабувати радянських громадян, вихваляв окупаційний режим» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.11]. Важко сказати, яка інформація відповідає дійсності: та, яку надала сільська рада, чи районний відділ МДБ...

Нарешті, у ще одній довідці-характеристиці, виданій у грудні 1948 р. сільською радою, з'явилась нова інформація про Вертепного В. Цього разу стверджувалось, що він у 1947 і 1948 рр. зовсім не працював у колгоспі [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.23]. Ймовірно, додаткові «гріхи» Вертепного В. пояснюються тим, що він втік з місця

.....
спецпоселення в Тюменській області і повернувся додому, де був швидко заарештований, а постановою Особливої Наради при МВС СРСР знову, як і раніше, отримав 8 років. Тепер він, як кримінальний злочинець, покарання мав відбувати у виправно-трудоцій колонії [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.998. Арк.57].

З довідки-характеристики на Мамчур О., підписаної головою сільської ради, дізнаємось, що він до німецької окупації працював учителем. З початком війни «залишив фронт, повернувся до села, де і проживав на окупованій території». Мав зв'язки зі своїм братом, колишнім петлюрівцем, обоє співпрацювали з німецькою владою. Після відновлення радянської влади в колгоспі не працює, державні податки сплачував тільки тоді, «коли вживалось відповідні законом заходів» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1022. Арк.1–13в.]. Правління колгоспу додало, що Мамчур О. у колгоспі зовсім не працював, а займався спекуляцією [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1022. Арк.5]. Звертає на себе увагу те, що «петлюрівський фактор» продовжував відігравати важливу роль у долі людей навіть через 30 років після Української національно-визвольної революції.

У характеристиці на Бугая Ф. зазначено, що він «в період окупації [...] служив поліцаєм, тісно був зв'язаний з окупаційними властями, займався грабежом селянства, видавав радянських активістів. Систематично займався крадіжками. В колгоспі не працював, з 1946 р. трудовнів не має. Замічений в спекуляції, продавав зошити та інші товари широкого вжитку. Помічений у підпалі хатів колгоспників, но не доказано, так як не пійманий з полічним. Вів антиколгоспну агітацію, в колгоспі і селі його бояться як небезпечної особи» [ГДА МВС України, м. Вінниця. Ф.5. Оп.1. Спр.1023. Арк.10]. Бугай Ф. один з тих, хто залишив місце спецпоселення в Карело-Фінській РСР, добрався додому, де знову був арештований і відправлений на раніше визначений 8-річний термін поселення.

Благодарський П., крім іншого, у роки німецько-румунської окупації працював церковним старостою «і мав тісний зв'язок з окупантами. Після звільнення [...] знову працював церковним старостою і не брав ніякої участі у відбудові колгоспного будівництва. Не розраховувався з державними поставками, а саме: по фінансових платежах не розраховувався на 205 крб., по натуральних поставках м'яса 34 кгр., молока 232 літри, ячюк 458 штук, вовни 3.260 кгр, бринзи 1.200 кгр.» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.6]. Усі ці фактори і стали підставою для спецпоселення.

Нестерук Г. теж проживав на окупованій території. Після звільнення від німецьких окупантів працювати в колгоспі не хотів: «мінімуму трудовнів не виробив, займався систематично п'янкою і хуліганством. Сім'я, з якої він виходець, не виконувала обов'язкових натуральних і фінансових платежів, ще не виконала за минулі роки м'ясопоставки 68 кгр., яйцепоставки 400 штук. Часто вибував з села невідомо куди, займався розкладницькою роботою серед колгоспників про невихід на роботу і сам не працював в колгоспному виробництві» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.30].

Для Насіковського Ф. обтяжливою обставиною стало те, що у 1937 р. він був засуджений за хуліганство на 1,5 роки тюремного ув'язнення. У 1941 р. був мобілізований до Червоної Армії, з якої «у тому ж 1941 році втік» і проживав під румунськими окупантами. У 1944 р. знову мобілізований до Червоної Армії, у 1945 р. демобілізований. Повернувшись до села, у колгоспі не виробляв мінімуму трудовнів. «А в 1948 році зовсім не працював у колгоспі, роз'їжджає разом зі своєю дружиною в західні області України і займається спекуляцією з метою особистої наживи, а також систематично ухилявся від виконання державних зобов'язань, а саме: за 1947, 1948 і 1949 рр. не виконав м'ясопоставки 115 кгр., яйцепоставки 650 шт., і картоплі 168 кгр. Веде паразитичний спосіб життя і своєю поведінкою розкладає трудову дисципліну серед колгоспників» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.50]. Праця на себе, як завжди, називалась владою «паразитичним способом життя» і каралась.

Шаповал В. мав куркульське походження: його батько у 1930 р. був розкуркулений і висланий, а сам Василь вступив до колгоспу лише у 1932 р. Під час румунсько-німецької окупації був поліцаєм, «до громадян відносився погано, допомагав окупантам забирати в людей худобу і ряд других продуктів. В кінці 1947 р. без дозволу правління колгоспу невідомо [куди] виїхав і тільки в грудні місяці вернувся в село. До виконання обов'язкових державних поставок відносився вороже. За 1948 рік не здав державі м'ясопоставки 40 кгр., яйцепоставки 200 шт., з фінансовими платежами не розраховувався, не приступив до виконання обов'язкових поставок перед державою і в 1949 році. Своєю поведінкою розлагає трудову дисципліну в колгоспі» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.70]. Ще одне формулювання у довідках-характеристиках звертає на себе увагу: «без дозволу правління колгоспу», «без дозволу сільської ради». Колгоспники і справді були прикріпленими до певного села і колгоспу, не мали права покинути відповідну територію без спеціального дозволу: кріпосне право у його радянському варіанті.

Тисячний І. теж був куркульського походження. Його батько був розкуркулений і висланий у 1931 р. Мінімуму трудовнів не виробляв, «розлагав трудову дисципліну», «займався

різними роз'їздами і спекуляцією. До виконання обов'язкових поставок перед державою ставився вороже. М'ясо, молоко і яйце поставки стягувалися з його без спірним порядком [...] Працював на користь німецько-румунським окупантам і тримав з ними тісний зв'язок» [Кравченко П. 2020: 219–220]. Подібне звинувачення теж зустрічається у довідках-характеристиках досить часто, що наводить на думку про визначений стандарт і вимоги до написання таких документів.

Варварчук К. у період німецько-радянської війни проживала на окупованій території. Після повернення радянської влади «до роботи в колгоспі відносилась погано, більшість займалась спекуляцією печеного хліба, сільгосппродуктів а також самогонварінням. У 1947 р. виявлено крадене колгоспне зерно, яке зберігалось у закопаному вигляді у хліві. У 1948 р. у громадянки Варварчук вилучено крадений колгоспний буряк, який готувався для самогонваріння. Громадянка Варварчук ховалась від виконання державних міроприємств /держпозика, сільгосподаток, малосімейний податок та ін./ і вела антипропаганду серед колгоспників, що було гальмом виконання державних – вище вказаних міроприємств [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.441. Арк. 40].

Філатов А. їздив до Москви, Львова, Харкова, Києва, купував там товари і продавав їх за спекулятивними цінами. Тобто вів паразитичний, на думку влади, спосіб життя. Крім того, у Бессарабії займався вирощуванням на баштанах кавунів. У результаті за 1948 р. виробив лише 83 трудодні. Не розраховувався з державою по м'ясопоставках – 16 кг, яєць – 218 штук, молока – 37 літрів [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.440. Арк.129–129зв.].

Були й інші жителі сіл Вінниччини, які підпадали під дію Указу і були відправлені на спецпоселення. Яцько М. у 1941 р. мобілізований до Червоної Армії, під час відступу «залишився і здався в руки ворога, де знаходився короткий період в полоні і відпущений на місце проживання». Проживав на окупованій румунами території, працював «на користь румунських окупантів». У 1944 р. був мобілізований до Червоної Армії, звідки був демобілізований у 1946 р. і, «замість того, щоб взяти активну участь у роботах, зміцнити зруйнований колгосп [...] став на шлях дезорганізатора колгоспного ладу, протягом 1946–1948 рр. в колгоспі не працював, вів паразитичний антидержавний спосіб життя, весь період займався спекуляцією і хуліганством, знущався над своєю сім'єю, яка працювала в колгоспі чесно, бив дружину, внаслідок чого трапилась сімейна розбещеність життя, покинув дружину і дітей і перейшов жити до іншої». Має заборгованість по натуральних поставках. «Не бере ніякого політичного життя в селі, проявляв невдоволення під час підписки за позик, є небезпечним елементом для народу села» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.441. Арк.249].

Довідка-характеристика на Прокопенко М. насичена подробицями, які усугубляли її провину. Вона «по національності із селян, по соціальному положенню колгоспниця [...] безпартійна, малограмотна, українка. До 1941 року також рахувалась членом колгоспу [...]. Але працювала періодично – випадково. Без дозволу правління колгоспу самовільно покидала роботу в колгоспі і виїжджала в різні міста Радянського Союзу на роботу, де за погане відношення до праці звільняли її, або ж вона сама дезертирувала звідти. Під час відходу Радянської армії в 1941 році її чоловік Прокопенко Василь дезертирував з Радянської армії і переховувався з допомогою неї до приходу в Томашпільський район німецько-румунських окупантів». Василь відразу ж поступив до жандармерії у Томашполі, «в якій власноручно і майже кожний день займався катуванням радянських громадян. Прокопенко Марія Йосипівна теж допомагала своєму чоловікові в його бандитсько-зрадницькій роботі різними способами». А потім Василь утік разом з окупантами, а Марія «зайнялась самогонварінням та продажею його. А через кілька місяців почала роз'їжджати в різні міста Радянського Союзу і цілі цих роз'їздів були виключно спекулятивні. До 1948 року в колгоспі майже не працювала. В 1948 році на роботу виходила періодично і з великими запізненнями, що впливало на останню масу колгоспників. Одним із основних способів існування являлась для неї спекуляція» [ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп.6. Спр.441. Арк.301].

В усіх наведених вище документах прослідковується, крім іншого, ще одна тенденція: прагнення режиму відучити людей працювати на себе, турбуватися про себе та свою сім'ю. Державні інтереси понад усе. Вони визначають життя людини. Звідси терміни: спекуляція, паразитизм, особиста нажива...

Жодний документ не ставив питання і відповідно не відповідав на нього: чому колгоспники не працювали в колективному господарстві?

Коли ж відповідь була, то погана робота пояснювалася соціальним походженням, недостатньою політико-масовою роботою, пережитками капіталізму, відсутністю соціалістичної свідомості і комуністичного відношення до праці на благо суспільства тощо. Про зацікавленість у результатах праці та винагороду за працю мова не йшла в жодному з проаналізованих документів.

Висновки. Довідка-характеристика є прямим і безпосереднім свідченням та підтвердженням того факту, що соціалістичне колективне господарство трималося на експлуатації селянства та примусовій, кріпосницькій за своїм змістом, праці.

В усьому цивілізованому світі людина, яка не бажає виконувати ту чи іншу роботу, працювати в тому чи іншому місці, звільняється за своїм бажанням, змінює місце роботи. Тільки не в СРСР. Колгоспник мав єдине монополічне право – працювати в тому колективному господарстві, до якого колись він вступив, написавши заяву. Звільнитися без спеціального дозволу він не мав права. Не працювати він також не мав права: це був злочин. За небажання чи відмову працювати у колгоспі, до якого був прикріплений, карали. У цьому випадку – виселенням у малообжиті, віддалені регіони СРСР. Щоб інші бачили й боялися перечити владі і не працювати задарма на державу.

Чи приносили такі методи бажані для режиму результати? Як свідчить історія, ні. Навіть коли колгоспники виходили на роботу, то це не значило, що вони працювали.

Подяка. Щиро вдячний працівникам ДАВіО та ГДА МВС у м. Вінниця за допомогу при підготовці статті, членам редколегії журналу – за поради, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та /або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Вронська, Т.В. (2011). 21 лютого 1948 р. в історії сталінського терору. *Український історичний журнал*. 1, 107–122.

ГДА МВС України, м. Вінниця – Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України, м. Вінниця.

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Кравченко П. М. (2014). *Указ 1948 року як засіб репресивної політики радянського режиму*. Матеріали XXVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Вінниччина в роки Другої світової війни». 1939–1945». 10–11 жовтня 2014 р. Вінниця, 266–271.

Кравченко, П. (2020). «Указники» 1948 року на Вінниччині. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2020. Вип. 32. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-42-51>.

Кравченко, П. М. (2020). *Доля «указника» 1948 року*. Вінниччина: минуле та сьогодні. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 24–25 вересня 2020 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2020. 218–222.

Мініскевич, Л. (2012). Громадські вироки як репресивні новації радянської влади проти колгоспного селянства в 1948 році. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. № 1 (41), 57–64.

Місінкевич, Л., Подкур, Р. (2012). *Репресії як метод підвищення продуктивності праці колгоспників Поділля (на прикладі виконання Указу від 21 лютого 1948 р. про виселення селян, які не виконали мінімуму трудоднів)*. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. Кн. 4. Хмельницький, 10–26.

Павел Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Социально-политический портрет «указника» 1948 года (за материалами справок-характеристик)

Аннотация. Целью статьи является анализ содержания справок-характеристик, представленных сельскими советами и правлениями колхозов Винниччины на лиц, подлежащих выселению в отдаленные регионы СССР в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР «О выселении с Украинской ССР лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведут и ведущих антиобщественный, паразитический способ жизни» от 21 февраля 1948 года. **Методология исследования** базируется на объединении общенаучных (абстрагирование, анализа и синтеза, обобщения) и специально-исторических (историко-критического, историко-системного, конкретно-проблемного, количественного) методов с принципами историзма, системности и научности. **Научная новизна** работы состоит в том, что автором, на основе неисследованных архивных источников сделан анализ документов, которые послужили основой решений об отправке жителей села на 8 лет спецпоселения. **Выводы.** Материалы справок-характеристик подтверждают практику перманентных принудительных методов

режимов отношении сельского населения, которое не желало работать в коллективных хозяйствах, прежде всего по причине отсутствия заинтересованности в результатах труда, ввиду минимального вознаграждения или полного его отсутствия.

Ключевые слова: справка-характеристика, спецпоселенец, трудовень, оккупация, государственные поставки, трудовая дисциплина, спекуляция, воровство.

Pavlo M. Kravchenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Social and Political Portrait of the Exile Settlers (Ukaznyky) of 1948 (On the Basis Character References)

Abstract. The article focuses on the analysis of the character references presented by village councils and boards of collective farms in the Vinnitsia region for those people who were subject to exile to remote regions of the USSR in accordance with the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On the eviction of the individuals for evading agricultural work and leading an antisocial parasitic lifestyle from the territory of the Ukrainian SSR" of February 21, 1948. **The research methodology** is based on the combination of general scientific (abstraction, analysis and synthesis, generalization) and specific historical (historical and critical, historical and systemic, concrete and problematic, quantitative) methods with the principles of historicism, consistency and scientific nature. **The paper's scientific novelty** lies in the analysis of the previously unexplored archival sources and documents which served as the basis for exiling the villagers to special settlements for 8 years. **Conclusions.** Materials of character references confirm the practice of permanent coercive methods of regimes in relation to the rural population that refused to work in collective farms primarily due to the lack of interest in the results of labor, minimal payment, or its complete absence.

Key words: character references, special settler, workday load, occupation, government supplies, labor discipline, speculation, theft.

References:

GhDA MVS Ukrajinny, m. Vinnycja – Ghaluzevyj derzhavnyj arkhiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrajinny, m. Vinnycja [Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Vinnitsia].

DAViO – Derzhavnyj arkhiv Vinnycjkoji oblasti [State Archives of Vinnitsia region.].

Kravchenko P. M. (2014). *Ukaz 1948 roku jak zasib represyvnoji polityky radjansjkogho rezhymu [Decree of 1948 as a means of repressive policy of the Soviet regime]*. Materialy XXVI Vseukrajinsjkoji naukovoji istoryko-krajeznavchoji konferenciji «Vinnychchyna v roky Drugoji svitovoji vijny». 1939–1945». 10–11 zhovtnja 2014 r. Vinnycja, 266–271. [in Ukrainian]

Kravchenko, P. (2020). «Ukaznyky» 1948 roku na Vinnychchyni [«Ukaznyky» of 1948 in the Vinnitsia Region]. *Naukovi zapysky Vinnycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija. Istorija – Scientific papers of Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History.* 32. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-42-51>. [in Ukrainian]

Kravchenko, P. M. (2020). Dolja «ukaznyka» 1948 roku [The fate of the «ukaznyka» of 1948]. Vinnychchyna: mynule ta sjoghodennja. Krajeznavchi doslidzhennja. Materialy XXXI Vinnycjkoji Vseukrajinsjkoji naukovoji istoryko-krajeznavchoji konferenciji. 24–25 veresnja 2020 r. Vinnycja: Nilan-LTD, 2020. 218-222. [in Ukrainian].

Miniskevych, L. (2012). Ghromadsjki vyroky jak represyvni novaciji radjansjkoji vlady proty kolghospnogho seljanstva v 1948 roci [Public sentences as repressive innovations of the Soviet government against the collective farm peasantry in 1948]. *Universytetsjki naukovi zapysky Khmeljnyckogho universytetu upravlinnja ta prava – University scientific notes of Khmelnytsky University of Management and Law*, 1 (41), 57–64. [in Ukrainian].

Misinkevych, L., Podkur, R. (2012). *Represiji jak metod pidvyshhennja produktyvnosti praci kolghospniv Podillja (na prykladi vykonannja Ukazu vid 21 ljutogho 1948 r. pro vyselelnja seljan, jaki ne vykonaly minimumu trudodniv) [Repressions as a method of increasing the productivity of collective farmers of Podillja (on the example of the Decree of February 21, 1948 on the eviction of peasants who did not meet the minimum working days)]*. Reabilitovani istorijeju: U dvadcaty semy tomakh. Khmeljnyckja oblastj. Kn. 4. Khmeljnyckjy, 10–26. [in Ukrainian]

Vronsjka, T.V. (2011). 21 ljutogho 1948 r. v istoriji stalinsjkogho teroru [February 21, 1948 in the history of Stalinist terror.]. *Ukrajinsjkyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal.* 1, 107–122. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 23.10.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 27.11.2021 р.